

Становлення і сучасний стан наукової розробленості проблематики безпосереднього здійснення влади народом

А.О. Янчук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, ВНЗ «Університет економіки та права КРОК»

У статті досліджено становлення та сучасний стан наукової розробленості проблематики безпосереднього здійснення влади народом, перспективи його подальшого розвитку. Акцентовано увагу на окремих теоретико-прикладних аспектах актуальних питань безпосереднього здійснення влади народом, що містяться в працях українських і зарубіжних дослідників.

В статье исследованы становление и современное состояние научной разработанности проблематики непосредственного осуществления власти народом, перспективы его дальнейшего развития. Акцентировано внимание на отдельных теоретико-прикладных аспектах актуальных вопросов непосредственного осуществления власти народом, содержащихся в работах украинских и зарубежных исследователей.

The article examines the formation and present state of scientific development issues of direct people to exercise power, the prospects for its further development. The author focuses on some theoretical and applied aspects of current issues of direct exercise of power by the people that are in the works of Ukrainian and foreign researchers

Ключові слова: безпосереднє здійснення влади народом, народний суверенітет, народовладдя.

Постановка проблеми

Процеси розбудови демократичної, правової держави прямо пов'язані з утвердженням можливості народу безпосередньо здійснювати надану йому владу, що передбачає його провідну роль у визначенні конституційного ладу, вирішенні найважливіших питань організації та здійснення влади в державі. У Конституції України визначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5), документ чітко передбачає здійснення такої влади як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Характеризуючи становлення та розвиток цих форм здійснення влади народу в незалежній Україні, можна констатувати диспропорції в їх законодавчому забезпеченні та практичному застосуванні.

Порядок формування, організації й діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на законодавчому рівні врегульовано достатньо повно, цей процес перебуває в постійно-

му еволюційному розвитку, удосконалюючи порядок формування, виконання повноважень такими органами та посадовими особами органів публічної влади. Накопичено значний практичний досвід реалізації належної народої влади через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, ця проблематика отримала достатньо ґрунтовне дослідження у вітчизняній юридичній науці.

Водночас, ситуація з безпосереднім здійсненням влади народом суттєво відмінна: в Україні ще повною мірою не досліджено цикл здійснення народом влади безпосередньо, не набуто значного досвіду організації та проведення окремих форм здійснення такої влади, застарілою, а часом і відсутньою є законодавча основа безпосередньої реалізації влади народом в окремих формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Виходячи з вищесказаного, серед актуальних питань, пов'язаних із безпосереднім здійсненням влади народом, одним з

ключових є дослідження наукових розробок у сфері безпосереднього здійснення влади народом, їх стану та перспективних напрямів, адже саме наука може бути фундатором, локомотивом відповідних законодавчих змін, запровадження поширеної практики повсякчасного використання різноманітних форм здійснення народом належної йому влади безпосередньо.

Окремі аспекти проблематики безпосереднього здійснення влади народом досліджувалися у працях Ю.Г. Барабаша, О.В. Батанова, Л.А. Григоряна, О.В. Зайчука, В.А. Дорогіна, Ю.А. Дмитрієва, В.Т. Кабишева, О.Л. Копиленка, В.Ф. Котока, В.В. Копейчикова, В.В. Кравченка, В.В. Комарової, М.В. Оніщука, В.Ф. Погорілка, О.В. Прієшкіної, Л. Тельєна, О.Ю. Тодики, Р.Г. Гезея, Т.І. Кроніна, Л. ЛеДюка, О.Г. Мурашина, Д. Хеллоуелла, В.Л. Федоренка, В.Є. Чиркіна, Л.М. Шипілова та інших учених.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Таким чином, з огляду на неповноту наукового аналізу проблематики безпосереднього здійснення влади народом, недосконалість його законодавчої основи, зробити висновок про доцільність і необхідність проведення наукового дослідження в цій сфері, його теоретичну та практичну значимість. У першу чергу необхідно зосередитись на аналізові проведених наукових досліджень та їх перспективних напрямках. Зазначене дасть змогу врахувати позитивний теоретичний доробок, використати його в ході вивчення вказаної проблематики та зосередитися на тих напрямках творчих пошуків, які ще не стали предметом ґрунтового наукового аналізу.

Формулювання цілей статті

Зважаючи на важливість дослідження питань безпосереднього здійснення влади народом як найменш вивчених порівняно зі здійсненням влади народом через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також у зв'язку з відсутністю комплексних наукових розробок у цій сфері, статтю буде присвячено дослідженню окремих аспектів становлення

і сучасного стану наукової розробленості проблематики безпосереднього здійснення влади народом.

Виклад основного матеріалу дослідження

Помітну роль у суспільно-правовому житті відіграє така важлива його складова, як повнота і неподільність влади народу в межах території держави. З огляду на зазначене, передумовою дослідження проблематики безпосереднього здійснення влади народом є розвиток теорії народного суверенітету, яка безпосередньо пов'язана з концепцією народовладдя, становленням та розвитком усіх без винятку форм безпосередньої демократії.

Поняття «суверенітет народу» з'явилося в науковому обігу в XVII столітті. Основоположником теорії народного суверенітету є Т. Гоббс. У роботі «Левіафан» він наголошує, що держава – це те, що створено людиною і поставлено на службу своїм цілям. Гоббс доводив, що за демократичної форми правління лише асамблеї всіх громадян має належати прерогатива правління. Громадяни є й правителями, й об'єктом правління, але єдність влади зберігається з огляду на здійснення цієї влади лише асамблеєю, в якій обов'язкові рішення приймаються більшістю голів [1].

Значний внесок у становлення теорії народного суверенітету зробив французький мислитель XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо. Він доводив, що єдиним сувереном та носієм влади є народ, саме він має бути творцем законів, яким підкоряється [2].

Дослідження та обґрунтування теорії народного суверенітету науковцями XVII-XVIII ст. згодом стало поштовхом до дослідження проблематики народовладдя, форм безпосереднього здійснення влади народом.

Проблемам суверенітету народу, безпосереднього здійснення ним влади, безпосередньої демократії та народовладдя були присвячені праці російських учених XIX – початку XX ст. К.М. Тахтарєва, Б.Н. Чичеріна, Б.О. Кістяковського, Н.М. Коркунова та інших. Їхні роботи здебільшого спрямувалися на розвиток і теоре-

тичне обґрунтування ідеї народовладдя, протиставлення тодішньої влади монарха пошукам нових демократичних форм правління, співзвучних із концепцією народного суверенітету, розвитку безпосереднього здійснення влади народом, безпосередньої демократії, дослідженню зарубіжного досвіду в цій сфері наукових знань.

У радянський період дослідження проблематики безпосереднього здійснення влади народом розглядалося в контексті побудови комуністичної держави, розвитку системи соціалізму, домінування та диктатури пролетаріату. До них, зокрема, відносяться праці тодішніх учених-конституціоналістів Г.В. Барабашева, А.А. Безуглова, Л.А. Григоряна, В.А. Дорогіна, В.Т. Кабишева, В.Ф. Котока, І.П. Трайніна, Н.П. Фарберова, Є.М. Чехарніна, Н.М. Ямко та інших.

На сучасному етапі проблеми безпосереднього здійснення влади народом розглядаються російськими вченими Ю.А. Дмитрієвим, В.В. Комаровою, В.Є. Чиркіним та іншими; американськими вченими Л. Тельєном, Р.Г. Гезейєм, Т.І. Кроніном, французьким ученим Л. ЛеДюком, англійським – Д. Хеллоуеллом та іншими зарубіжними вченими.

В Україні необхідність дослідження питань безпосереднього здійснення влади народом виникла у зв'язку з проведенням всесоюзного референдуму щодо визначення долі СРСР, проголошенням декларації про державний суверенітет, прийняттям закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» та проведенням перших демократичних виборів і всеукраїнського референдуму в 1991 році.

На зародження теоретичних розробок проблематики безпосереднього здійснення влади народом визначальний вплив мали праці українських і зарубіжних дослідників, розвиток вітчизняного конституційного законодавства про вибори, референдуми та інші форми безпосереднього народовладдя, декларування принципу народного суверенітету – повноти і неподільності влади народу тощо.

Окремі аспекти безпосереднього здійс-

нення влади народом вивчалися українськими науковцями через дослідження народного суверенітету, народовладдя, теоретичних основ окремих форм безпосередньої демократії. Так, питанням народного суверенітету та форм його реалізації в Україні присвятили свої дисертаційні дослідження Г.М. Волянська [3], В.Д. Людік [4]. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави вивчалися в роботі В.Д. Гапотія [5].

Досить детально проблематику загальних та історичних питань народного суверенітету, основ учення про суверенітет, становлення теорії народного суверенітету, його сучасних доктрин та форм реалізації, а також конституційних засад народного суверенітету, принципів народовладдя та способів його здійснення в Україні досліджували Л.М. Шипілов [6], І.Д. Сліденко [7].

Українські вчені-теоретики та практики звертали увагу на вивчення окремих проблемних питань здійснення влади народом, які, зокрема, присвячувались аспектам здійснення влади Українським народом та шляхам забезпечення конституційності його рішень [8], здійсненню установчої діяльності Українського народу [9] тощо.

Досліджуючи питання політико-правової природи конституцій, конституціоналізму, українські вчені повсякчас звертаються до проблеми народного суверенітету, права народу безпосередньо здійснювати належну йому владу. До відповідного тематичного спрямування можна, зокрема, віднести роботи О.Л. Копиленка «Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації» [10], М.В. Савчина «Конституціоналізм і природа конституції» [11], А.Р. Крусян «Сучасний український конституціоналізм» [12].

Питанням дослідження народовладдя, у тому числі формуванню правових доктрин народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства, присвячено роботи О.Ю. Тодики [13].

Вивчення актуальних теоретико-методологічних аспектів інституту форм

безпосередньої демократії, його законодавчого забезпечення та законопроектної роботи в цьому напрямі в контексті дослідження системи конституційного права була присвячена робота В.Л. Федоренка «Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти» [14]. Автор наголошував, що інститут форм безпосередньої демократії (форм прямого народовладдя), об'єднує взаємоузгоджені конституційно-правові норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з безпосередньою реалізацією народного суверенітету через референдуми, вибори та інші форми безпосередньої демократії [14, с. 199].

Однією з перших спроб комплексно дослідити окремі аспекти безпосереднього здійснення влади народом була колективна монографія, підготовлена в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України «Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики» [15]. У ній досліджуються конституційно-правові основи безпосередньої демократії в Україні, конституційно-правові основи виборів до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, конституційно-правові основи референдумів в Україні, гарантії безпосередньої демократії тощо.

Зі становленням та розвитком місцевого самоврядування в Україні, його конституційним закріпленням та гарантуванням значно поживляються дослідження в цій сфері, які в тому числі, стосувалися окремих аспектів безпосереднього здійснення влади народом на місцевому рівні. Зокрема, досить детально в цей період досліджуються питання безпосередньої участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування, безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні тощо. Цій проблематиці присвячені праці В.В. Кравченка «Участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування» [16], О.В. Прієшкіної «Правове регулювання безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні України» [17], П.А. Трачука «Участь громадян Украї-

ни у місцевому самоврядуванні» [18], О.В. Батанова «Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні» [19] та інших. Досить ґрунтовно основні форми безпосередньої участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування також досліджувались у колективній монографії «Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні» [20].

Окремим формам безпосередньої демократії присвячено низку робіт. Так, першим дисертаційним дослідженням проблем всеукраїнського референдуму в Україні стала праця В.Л. Федоренка «Конституційно-правові основи всеукраїнського референдуму: проблеми теорії та практики» [21]. Згодом цій проблематиці була присвячена спільна монографія В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка «Референдуми в Україні. Історія та сучасність» [22], що стала першим комплексним дослідженням проблем всеукраїнських та місцевих референдумів. У роботі вчені досить ґрунтовно розкрили історію виникнення та розвитку референдумів, дали авторську класифікацію етапів становлення референдумів у світі, дослідили види референдумів, охарактеризували відмінності між референдумами та іншими формами безпосередньої демократії. Наступну свою роботу – «Референдне право України» [23] В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко присвятили здебільшого дослідженню процесуальних механізмів організації та проведення референдумів в Україні, інститутів референдумного права, загальних засад референдумного процесу, актів референдумів тощо.

Вибори як інститут безпосередньої демократії та спосіб делегування народом належної йому влади стали предметом багатьох наукових розробок, серед яких можна виділити роботи М.І. Ставніичук «Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики» [24], в якій сформульовано поняття виборів як політичного владоустановчого суспільно-правового явища в системі конституційного ладу України; О.Ю. Тодики «Вибори в парламенти країн СНД

(порівняльно-правовий аспект)» [25], у якій досліджено методологічні засади і політико-правові аспекти виборів у парламенти країн СНД, функції виборів і виборчого законодавства; Р.М. Максакова «Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії і практики» [26], в якій, зокрема, розроблено концепцію місцевого виборчого права, а також класифікацію принципів місцевих виборів в Україні.

Інші форми безпосередньої демократії також були предметом уваги науковців. Так, зокрема, питання мирних зборів громадян, звернень громадян та права на страйк досліджувалися О.В. Васьковською в роботі «Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні» [27], Л.А. Лазаренком у праці «Конституційне право на звернення людини і громадянина та його забезпечення в Україні» [28], Н.М. Швець – у дисертаційному дослідженні «Право на страйк та механізм його реалізації» [29].

В окремих випадках безпосереднє здійснення влади народом розглядається як конституційне право громадян на участь в управлінні державними справами. Зокрема, у цьому тематичному напрямі було здійснено дисертаційне дослідження О.О. Чуб на тему «Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами» [30], в якому проаналізовано структуру конституційно-правового механізму реалізації права громадян України на участь в управлінні державними справами, визначено чинники, що впливають на його здійснення за сучасних умов, а також розглянуто існуючі форми реалізації права громадян України на участь в управлінні державними справами.

Серйозним науковим доробком у межах дослідження цієї проблематики є також докторська дисертація О.Г. Мурашина «Акти прямого народовладдя у правовій системі» [31], у межах якої вивчено варіанти впливу громадської думки, що

містяться в актах прямого народовладдя, на суспільну діяльність, нормативні засади прийняття актів прямого народовладдя, організаційно-функціональні аспекти їх дії, роль цих актів у механізмі правового регулювання; визначено умови забезпечення ефективності їх реалізації.

Висновки

Таким чином, праці українських конституціоналістів і вчених суміжних галузей права здебільшого були спрямовані на дослідження та наукове обґрунтування правової природи безпосереднього здійснення влади народом, окремих аспектів і процесуальних механізмів його реалізації, не зосереджуючись на комплексному дослідженні всієї сукупності форм безпосереднього здійснення влади народом, що часто стає результатом нехтування окремими з таких форм, і як наслідок – неможливістю всебічного безпосереднього здійснення належної народу влади. Крім того, на практиці таке нехтування призводить до неправильного застосування норм матеріального і процесуального права, неоднозначного розуміння ролі та значення безпосереднього здійснення влади народом в житті держави і суспільства, конституційно-правовій практиці державотворення.

Саме наукові дослідження, творчі пошуки, формування повноцінної теоретичної бази безпосереднього здійснення влади народом, на нашу думку, повинно стати фундаментом, передумовою проведення відповідних реформ, законодавчих змін, а передусім – становлення відповідної ідеології, праворозуміння в суспільстві. Тому, наукові дослідження в цій сфері життєдіяльності суспільства, публічного владарювання мають вийти на якісно новий рівень, що дав би змогу всебічно, повно та зважено підійти до вирішення відповідних проблем, сформулювати нові наукові положення, відійти від дотичного дослідження таких актуальних питань, як безпосереднє здійснення влади народом.

Список використаних джерел

1. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2-х т – М. : Мысль, 1964. – Т. 2. – 748 с.

2. Златопольский Д.Л. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии / Д.Л. Златопольский – М. : Зерцало, Теис, 1999. – 320 с.
3. Волянська Г.М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г.М. Волянська. – К., 1995. – 229 с.
4. Людвік В.Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Д. Людвік. – Харків, 2009. – 23 с.
5. Гапотій В.Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Д. Гапотій. – Харків, 2005. – 18 с.
6. Шипілов Л.М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л.М. Шипілов. – Харків, 2004. – 207 с.
7. Сліденко І.Д. Теоретичні та конституційні засади народного суверенітету / І.Д. Сліденко // Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації : Збірка наукових праць / за заг. ред.: В.М. Кампа, М.В. Савчина. – К., 2008. – С. 9-28.
8. Мірошніченко Ю.Р. Влада Українського народу та шляхи забезпечення конституційності його рішень / Ю.Р. Мірошніченко // Віче. – 2011. – № 21 (306). – С. 8-11.
9. Барабаш Ю.Г. Установча влада Українського народу – конституційний феномен / Ю.Г. Барабаш // Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада: О. Д. Святоцький (голова) [та ін.] // Право України. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 312-322.
10. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації / О.Л. Копиленко. – К. : Таксон, 2001. – 362 с.
11. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія / М.В. Савчин. – Ужгород : Ліра, 2009. – 372 с.
12. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
13. Тодика О.Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства : монографія / О.Ю. Тодика; за ред. О.В. Петришина. – Харків : Право, 2007. – 480 с.
14. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В.Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2009. – 580 с.
15. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / В.Ф. Погорілко, М.І. Ставнійчук та ін.; за ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.
16. Участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування : навчальний посібник / за ред. В.В. Кравченка. – К. : Атіка, 2004. – 264 с.
17. Прієшкіна О.В. Правове регулювання безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.В. Прієшкіна. – Одеса, 2002. – 218 с.
18. Трачук П.А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / П.А. Трачук. – К., 2003. – 244 с.
19. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : монографія / О.В. Батанов; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Ін Юре, 2003. – 512 с.
20. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін.; за ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.
21. Федоренко В.Л. Конституційно-правові основи всеукраїнського референдуму: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.Л. Федоренко. – К., 1999. – 197 с.
22. Погорілко В.Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність : монографія / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 248 с.
23. Погорілко В.Ф. Референдне право України : навч. посібник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2006. – 366 с.
24. Ставнійчук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.І. Ставнійчук. – К., 1999. – 18 с.
25. Тодика О.Ю. Вибори в парламенти країн СНД (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.Ю. Тодика. – Харків, 2002. – 19 с.
26. Максакова Р.М. Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Р.М. Максакова. – К., 2003. – 17 с.

Теорія та історія держави і права

27. *Васьковська О.В.* Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.В. Васьковська. – К., 2007. – 21 с.
28. *Лазаренко Л.А.* Конституційне право на звернення людини і громадянина та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л.А. Лазаренко. – К., 2010. – 21 с.
29. *Швець Н.М.* Право на страйк та механізм його реалізації: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н.М. Швець. – Харків, 2008. – 18 с.
30. *Чуб О.О.* Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.О. Чуб. – Харків, 2004. – 21 с.
31. *Мурашин О.Г.* Акти прямого народовладдя у правовій системі: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / О.Г. Мурашин. – К., 2001. – 420 с.